

Борис ПОГРІЩУК, Вікторія МЕЛЬНИК

ОСНОВНІ СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ІНДИКАТОР ФОРМУВАННЯ ТОВАРНОГО РИНКУ

Визначено організаційно-економічні засади структурних зрушень у розвитку національної економіки, обґрунтовано чинники формування економічного потенціалу та їх вплив на умови функціонування товарного ринку.

Для розвитку товарних ринків важливе значення має з'ясування стану й перспектив кон'юнктурних змін та аналіз циклічності впливу економічних чинників. Характер і сила ринкових циклів та їх вплив на окремі товарні ринки по-різному проявляються та залежать від конкретних соціально-економічних, політико-правових та організаційних особливостей. Відповідно, основу механізму відтворення складають: процес оновлення основного капіталу; попит на товари широкого вжитку; активність розвитку грошово-кредитної сфери та ін.

Формотворча роль інфраструктурних інститутів зумовлена умовами функціонування товарного ринку, де, виступаючи посередниками між економічними суб'єктами, вони корегують поведінку суб'єктів господарювання і при цьому не знижують їх економічної свободи.

Тому основні структурні зрушення в розвитку національної економічної системи зумовлені трансформацією окремих інфраструктурних інститутів і базуються на потребі вирішення соціально-економічних проблем та мають відповідати певним часовим параметрам.

Проблеми економічного розвитку в умовах ринкових трансформацій порушено в працях В. П. Александрова, Ю. М. Гальчинського, В. М. Гейця, А. Ф. Мельник, Б. Й. Пасхавера, В. М. Петрова, Є. В. Савельєва, В. П. Семиноженка, Н. О. Татаренко, С. І. Юрія та ін. Проте під час аналізу умов економічного розвитку потребує уваги питання аналізу інституціональної структури на засадах розгляду економічного розвитку в системі формування окремих інституцій, обґрунтування механізму трансформації товарного ринку під впливом змін у структурі національної економіки.

Методологічною і теоретичною основою дослідження є наукові положення фундаментальних і прикладних досліджень у галузі економічної теорії, стратегічного управління, планування та прогнозування, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених. У роботі застосовано аналітичний, абстрактно-логічний, монографічний методи, порівняння та ін.

Метою роботи є обґрунтування організаційно-економічних засад структурних зрушень у розвитку національної економіки, визначення чинників формування економічного потенціалу та дослідження їх впливу на умови функціонування товарного ринку.

Входження України до світового економічного простору вимагає надійного позиціонування на глобальному та європейському рівнях, зміцнення власних позицій

у світовому економічному середовищі через реалізацію чіткої стратегічної політики, спрямованої на формування нової економічної структури. Динамічні зміни, що відбуваються у світовій економіці, вимагають вжиття заходів щодо забезпечення виходу української економіки на якісно новий рівень розвитку.

Як зазначив К. І. Грищенко: "Щодо реалізації національних інтересів, то економічний прагматизм має стати не в останню чергу стратегією і тактикою поведінки, орієнтованими на результат, причому не у віддаленому майбутньому, а в досяжному часі" [1, с. 5]. Перш за все, це необхідність реформування економіки на модернізаційній основі – структура такої економіки має бути підпорядкована загальнонаціональним інтересам насамперед, а вже потім – відповідати євроінтеграційним напрямкам країни.

Українська економіка характеризується незавершеністю економічних реформ, передусім структурних, нестабільністю в багатьох секторах та слабкістю ланок у середині секторів, зокрема реального виробництва, що стримує формування чіткого погляду щодо того, які вітчизняні види виробництва будуть визначати зони національної спеціалізації в системі міжнародного розподілу праці, особливо з позицій тих переваг, які має нині національне господарство [2, с. 116].

Однією з головних конкурентних переваг вітчизняної економіки залишається потенційно потужний внутрішній ринок. Проте на сьогодні день ефективність його функціонування є дуже низькою. За даними Звіту про глобальну конкурентоспроможність Всесвітнього економічного форуму за 2011–2012 рр. за індексом розміру внутрішнього ринку Україна займає 37 місце серед 142 країн світу, водночас за ефективністю товарних ринків – лише 129 позицію.

Таким чином, стабілізація макроекономічних показників за умов тривалого збереження структурних дисбалансів вітчизняної економіки не дає підстав для висновку про забезпечення останньої від ймовірних фінансово-економічних потрясінь у найближчому майбутньому.

Досягнення надійної макроекономічної стабільності можливе лише за умови якісних зрушень як у її рушіях, так і в структурі економічного розвитку. Крім цього, у процесі післякризового відновлення економіка стикається з низкою обмежень, які перешкоджають структурній модернізації та її послідовному післякризовому відновленню. Такими обмеженнями є "дефіцитне зростання", "межа конкурентоспроможності", "стабільність стагнації", "ресурсна індиферентність", "тулик асоціальності", "пастка депресії" [3]:

- "дефіцитне зростання": очевидна затримка в реагуванні пропозиції на зростаючий попит через несприятливі умови для економічної активності (дефіцит фінансових ресурсів, значна потреба в інвестуванні для подолання конкурентного тиску з боку імпорту, високе фіскальне навантаження, негативний вплив корупції та тінізації), у зв'язку з чим відновлення економічного зростання веде до випереджаючого зростання імпорту та погіршення торговельного балансу;
- "межа конкурентоспроможності", обмеження можливостей зростання експорту через післякризові зміни розподілу конкурентних переваг у посткризовому світі: оволодіння новими ринками і навіть відновлення докризових позицій вимагає якісного поліпшення характеристик експортних товарів та суттєвого перегляду маркетингової політики компаній, тобто технічної та організаційної модернізації вітчизняної економіки;
- "стабільність стагнації": суперечливість цілей макроекономічної стабільності та економічного зростання – тенденції зростання виявляються "ворожими" до валютно-курсової чи інфляційної стабільності, а засоби стабілізації мають виражений дестимулюючий характер;

- "ресурсна індиферентність": недореформованість низки суттєвих ринків (землі, праці, послуг ЖКГ тощо) веде до відсутності ринкових механізмів ціноутворення на ресурсних ринках. Ціна ресурсу (землі, праці, капіталу, сировини та інші) встановлюється не впливом попиту і пропозиції, а завдяки попереднім господарським, адміністративним, а часто й неформальним зв'язкам і впливам. Недооцінена вартість ресурсів (трудових, земельних, прав власності тощо) формує суспільну апатію до їх використання, яка не сприяє розвитку цього потенціалу;
- "тупик асоціальності" економічного зростання: подальше економічне зростання, яке відбувається під впливом відставання поліпшення показників соціального розвитку, зумовлює загострення соціальної напруженості та наростання суспільного попиту на соціальний патерналізм: це робить зростання нестійким через високі політичні ризики;
- "пастка депресії": песимістичні кризові очікування в споживчих настроях, інвестиційних уподобаннях тощо, подекуди – навіть ірраціонального характеру, які, проте, мають цілком об'єктивний дестабілізуючий вплив на ринки, гальмують підприємницьку активність, знижують активність до інвестування, зменшують горизонти стратегування для бізнесу.

Логіка нинішнього розвитку національної економіки впирається в альтернативу – рухатися до економіки відкритого типу з проникненням іноземного капіталу в основні галузі і перетворювати економіку в супутню, периферійну; розширювати список "стратегічних галузей" і жорстко відсікати іноземців від таких об'єктів, у результаті чого почнеться поступове тотальне одержавлення вітчизняних галузей економіки, чи формувати засади державно-монополістичного капіталізму, сподіваючись на те, що загальнонаціональні інтереси переважатимуть над приватними і напрямки модернізації визначатиме держава [4, с. 41].

Обсяг прямих інвестицій в економіку України з країн ЄС за станом на 31.12.2011 р. становив 39,4 млрд. дол. США, що становить 79,8% загального обсягу інвестицій в Україну (на 01.01.2011 – 35,4 млрд. дол., 78,9%), майже 80% інвестицій надходить в Україну з країн ЄС. Головними країнами-інвесторами, на які припадає майже 84% загального обсягу інвестицій з ЄС, є Кіпр – 12645,5 млн. дол. (32,1% загального обсягу інвестицій з країн ЄС), Німеччина – 7386,4 млн. дол. (18,7%), Нідерланди – 4822,8 млн. дол. (12,2%), Австрія – 3423,1 млн. дол. (8,7%), Великобританія – 2508,2 млн. дол. (6,4%) та Франція – 2230,7 млн. дол. (5,7%) [5].

Значні обсяги прямих інвестицій з країн ЄС зосереджено на підприємствах промисловості (33,4%). У фінансових установах акумульовано 33,1% прямих інвестицій, в організаціях, що проводять операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям, – 11,0% та у підприємствах торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 9,3%.

Тому співпраця з країнами ЄС може стати позитивним стимулом для розвитку і розширення ринків, нарощування інвестиційного і споживчого попиту, засобом формування нової інтеграційної структури.

Одне з основних питань стимулювання соціально-економічного розвитку та технічного прогресу України становить послідовна орієнтація країни на залучення до процесів техноглобалізму. Це зумовлює важливість оцінювання відкритості ринку технологій. Інтернаціоналізація та трансфер технологій у сучасному світі стають не менш важливими, ніж інвестиції та трудові ресурси, оскільки опанування нових технологій забезпечує провідні міжнародні позиції суб'єктів різного рівня та детермінує їх конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Позитивним ефектом технологічного співробітництва українських компаній із зарубіжними партнерами є приплив сучасних технологій до українського внутрішнього ринку та нарощування інноваційного потенціалу країни [6].

Якісні зміни в розвитку економіки на основі використання інноваційного потенціалу зумовлюються :

а) прискоренням процесу оновлення основного капіталу в традиційних галузях економіки. За рахунок цього підвищеною увагою на ринку користуються засоби праці з енерго- та ресурсозберігаючими характеристиками ефектом;

б) зменшенням терміну окупності проектів та підвищенням ефективності від їх реалізації;

в) стимулюванням розвитку нових галузей промисловості, що представляють на ринку зростаючий попит на різні засоби виробництва.

За таких умов на ринках нових видів продукції спостерігається випереджаюче (порівняно з ринками традиційних товарів) перевищення попиту над пропозицією. Що ж стосується впливу науково-технічного прогресу на кон'юнктуру ринку морально застарілих товарів, то спостерігається прямо протилежна тенденція.

Негативні явища в розвитку національної економіки значною мірою зумовлені неефективним використанням наявного економічного потенціалу, сировинною спрямованістю експорту, диспропорціями в його структурі. Як відомо, імпортозалежна економіка не може сприяти розбудові національних інтересів. Так, наприклад, економічний прорив Скандинавських країн, Франції, Китаю, Південної Кореї зумовлений розвитком високо-технологічних інновацій й політикою агресивного експорту.

За 2011 р. експорт товарів з України становив 68409,8 млн. дол. США. Імпорт – 82606,9 млн. дол. Порівняно з 2010 р. експорт збільшився на 33,1% (на 17004,6 млн. дол.), імпорт – на 36% (на 21864,7 млн. дол.). Від'ємне сальдо становило 14197,1 млн. дол. (у 2010 р. також від'ємне –9337 млн. дол.). На формування негативного сальдо вплинули окремі товарні групи: палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (–22913,4 млн. дол.), засоби наземного транспорту, крім залізничного (–4810,1 млн. дол.) та механічні машини (–3541,3 млн. дол.). Стан зовнішньоторговельного балансу України відображено в табл.1.

Загальний обсяг експорту товарів та послуг до країн СНД становив 32407,9 млн. дол. і збільшився проти 2010 р. на 33,1% (на 8057,7 млн. дол.), до країн ЄС – 21542,2 млн. дол. та відповідно на 32,6% (5301,6 млн. дол.).

Частка експорту до країн СНД збільшилась на 0,9 в.п. і становила 39,5%, до країн ЄС – на 0,5 в.п. та 26,2% відповідно.

Обсяг імпорту товарів та послуг з країн СНД становив 38374,9 млн. дол. і збільшився порівняно з попереднім роком на 38,9% (на 10737,7 млн. дол.), з країн ЄС – відповідно 29101,9 млн. дол. та на 31,5%) (6977,2 млн. дол.).

Тобто конкурентоспроможність економіки України на світовому ринку має забезпечуватись у подальшому інтенсивним нарощуванням частки експорту продукції з високим рівнем доданої вартості в загальному обсязі експорту.

Сценарні розрахунки показують можливість підвищення цієї частки до 2020 р. з теперішніх 7–10 до 40–45% (розрахунки для України виконано відповідно до середнього показника країн ЄС, який прийнято за 100%) [8].

До узагальнених індикаторів розвитку такого сценарію належать: можливості у сфері інформаційних технологій, можливості у сфері досліджень і розробок, можливості структури промисловості, патенти, торгові марки, промислові зразки.

Важливою макропропорцією є співвідношення у міжнародній торгівлі готових виробів та сировинних товарів. Якщо в 50-х рр. ХХ ст. це співвідношення дорівнювало 50 : 50, то нині частка готових виробів становить 80%, а сировинних – 20%.

Таблиця 1

Зовнішньоторговельний баланс України

Показники	Експорт		Імпорт		Сальдо	
	2010 р.	2011 р.	2010 р.	2011 р.	2010 р.	2011 р.
Усього (товари і послуги)	63164,6	82107,4	66189,9	88854,9	-3025,3	-6747,5
Країни СНД	24350,2	32407,9	27637,2	38374,9	-3287,0	-5967,0
Інші країни світу	38814,4	49699,5	38552,7	50480,0	261,7	-780,5
У т.ч. країни ЄС	16240,6	21542,2	22124,7	29101,9	-5884,0	-7559,7
Товари	51405,2	68409,8	60742,2	82606,9	-9337,0	-14197,1
Країни СНД	18740,6	26178,7	26697,4	37212,4	-7956,8	-11033,7
Інші країни світу	32664,6	42231,1	34044,8	45394,5	-1380,2	-3163,4
У т.ч. країни ЄС	13051,9	17969,9	19101,2	25750,6	-6049,3	-7780,7
Послуги	11759,4	13697,6	5447,7	6248,0	6311,7	7449,6
Країни СНД	5609,6	6229,2	939,8	1162,5	4669,8	5066,7
Інші країни світу	6149,8	7468,4	4507,9	5085,5	1641,9	2382,9
У т.ч. країни ЄС	3188,7	3572,3	3023,5	3351,3	165,2	221,0

Джерело: [7, с.17].

Зміни у структурі світової торгівлі зумовлені важливими чинниками. По-перше, в умовах технологічного процесу відбуваються процеси дематеріалізації виробництва, запроваджуються ресурсо-, матеріало- й енерго-ощадні технології. По-друге, поглиблення міжнародного поділу кооперації праці зумовлює формування певного профілю міжнародної спеціалізації і збільшення обміну між суб'єктами світового ринку напівфабрикатами, вузлами й іншою проміжною продукцією, яка пройшла відповідну стадію обробки.

Таким чином, зовнішня торгівля, залишаючись однією з головних форм міжнародних економічних відносин, є невід'ємним чинником сучасних світогосподарських процесів [9, с. 305].

Стосовно ідентифікації місця України, то з огляду на пропорції відтворювальної галузевої структури національної економіки, а також основні напрямки структурних зрушень можна стверджувати, що вона наразі перебуває на тому ж етапі розвитку, на якому перебували розвинені країни Заходу в період індустріалізації. Найбільш розвинуті світові держави нині виходять на постіндустріальний виток розвитку.

Україна залучена до світогосподарських процесів, однак у взаємодії України з іншими країнами світу спостерігаються негативні явища, такі як залежність від зовнішніх ринків, постачальників енергоносіїв, сировинна спрямованість експорту, недостатність прямих іноземних інвестицій і, відповідно, нових технологій.

Наявність таких негативних явищ приводить до необхідності вжиття комплексу заходів, спрямованих на їх подолання. Основні з них [10, с.287–288]:

- економічна та політична стабільність;
- удосконалення законодавчої бази;
- покращення інвестиційного клімату, що сприятиме припливу прямих іноземних інвестицій в країну і, відповідно, нових технологій, нових форм організації бізнесу тощо;
- розвиток знання орієнтованих виробництв;
- покращення структури експорту: орієнтація не на сировинну, а на високотехнологічну, наукоємну продукцію;
- зниження залежності від зовнішнього ринку, постачальників енергоносіїв;

- створення гідних умов і оплати праці, що перешкоджатиме відпливу висококваліфікованої робочої сили;
- максимальне використання людського капіталу, інтелектуально потенціалу країни.

Отже, оскільки рівновага товарного ринку забезпечується співвідношенням сукупного попиту на товари та послуги і сукупної пропозиції товарів і послуг, розширення внутрішнього товарного ринку можливе за рахунок підвищення платоспроможного попиту. З метою збільшення частки товарів вітчизняного виробництва на ринку у сукупній пропозиції продукції необхідно вжити заходи щодо підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на основі технічного переозброєння та модернізації виробництва. На збільшення обсягів реалізації вітчизняних товарів суттєво впливатимуть заходи з розвитку інфраструктури товарних ринків, у тому числі щодо створення системи ефективної збутової мережі, розвитку електронної торгівлі, закріплення на традиційних і освоєння нових ринків, розширення ємності ринку; зміна структури окремих галузевих товарних ринків.

Структурні зрушення в розвитку національної економіки можуть відбутися через реалізацію стратегії й механізму інституціональних перетворень, основою яких мають бути зміни пріоритетів економічного розвитку в напрямі переходу від сировинної орієнтації до інноваційного типу розвитку економіки.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в розробці організаційно-економічного механізму інституціоналізації товарного ринку, секторальної взаємодії економічних суб'єктів та умов забезпечення економічного зростання.

Література

1. Грищенко К. І. Інституційне позиціонування України в новій моделі міжнародних економічних відносин / К. І. Грищенко // *Стратегія розвитку України: економіка, соціологія, право.* – 2011. – № 1. – С. 3–5.
2. Мельник Т. М. Напрями вдосконалення митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі в Україні / Т. М. Мельник // *Формування ринкових відносин в Україні.* – 2005. – № 11. – С. 110–117.
3. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень “Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
4. Татаренко Н. О. Концептуальні виклики стратегії модернізації національної економіки України / Н. О. Татаренко // *Стратегія розвитку України: економіка, соціологія, право.* – 2011. – № 1. – С. 38–43.
5. Експрес-випуск “Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності”, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : моногр. : у 2 ч. – Ч. 2 / за ред. В. М. Гейця, А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 273 с.
7. Експрес-випуск “Зовнішньоторгівельний баланс України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / авт.-упор. : Г. О. Андрощук, І. Б. Жиляєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
9. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри [за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва]. – К. : Знання, 2007. – 595 с.
10. Максименко М. Я. Інтеграція України до світової економічної системи / М. Я. Максименко, Т. А. Дяченко // *Економіка і управління в умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (1–7 грудня 2010 р.) : тези доп.* – Донецьк, 2010. – С. 286–288.